

НАРОДНАТА ПАРТИЯ И НЕЗАВИСИМОСТТА НА БЪЛГАРИЯ: ПОВЕДЕНИЕТО НА НАРОДНЯЦИТЕ ПО ВЪТРЕШНО- И ВЪНШНОПОЛИТИЧЕСКИТЕ ВЪПРОСИ ОКОЛО ОБЯВЯВАНЕТО НА БЪЛГАРСКАТА НЕЗАВИСИМОСТ

Яна Тодорова

Главна задача на настоящата работа е да се разкрият позициите на Народната партия по време на събитията около обявяването на Независимостта на България от 22 септември 1908 г. като поводът за това е 100 годишнината от този акт. Тук е поставено разглеждането на темата в три отделни хронологически аспекта, а именно партията преди, по време и след Независимостта на страната. Още в началото е редно да се поставят и трите въпроса, които ще разкрият същината на поставената тема. Първият въпрос е дали партията реагира съобразно своите принципи, когато настъпват събитията през септември 1908 г. Вторият въпрос се отнася до това кои фактори оказват влияние върху реакцията на партията по време на събитията и дали те не налагат преосмисляне на възгледите на партията. И на трето място, какво е поведението на партията след

като общественото състояние се е нормализирало и дали Народната партия защитава Независимостта и с какви средства прави това.

Фердинанд Сакскобургготски
(26 февр. 1861-10 септ. 1948)

Източник: ЦДА, ф. 600^к, оп.3, а.е. 438

Структурата на изложението ще бъде разделена в няколко части като всяка една от тях има за цел да формира обща представа за характера и политическата ориентация на Народната партия от последното десетилетие на XIX до 20-те години на XX век. В първата

част ще бъде разгледано зараждането, структурата и развитието на партията с цел да се очертаят принципите на партията. Ще бъде направен анализ на политическата идеология на партията като по този начин ще бъде представена обществената ориентация и периметърът на действие на партията. както и публикациите и становищата на Народната партия във в. „Мир“, защото те са свидетелство за идеите и действията на партията в контекста на събитията. Основното внимание и акцентът в изложението пада върху втората част от изложението с проследяването ролята и позицията на Народната партия през цялата 1908 година. Тук ще бъде направен съпоставителен анализ до колко партията се придържа към политическите си принципи, когато посреща събитията от 22 септември. Паралелно с това ще бъде направен преглед на устава и политическата програма. В третата част от изложението ще бъде разгледана дейността на Народната партия в годините непосредствено след 1908 г. с цел да се проследят проявите на партията по въпросите, засягащи Независимостта и нейната защита.

I. Зараждане, структура и развитие на Народната партия

Още в началото ще бъде обърнат поглед към историографията по темата. За да бъде дадено възможно най-пълно описание на Народната партия е редно да се представи приносът на нейния основен изследовател – Веска Николова. Като историк тя се занимава с изследвания на българския политически живот от края на XIX и първото десетилетие на XX век¹. Тя има

1 Николова, В. Българският парламент и опитите му за превръщането му в действителен орган (1887-1912). – *Исторически преглед*, кн. 5, 1988. Същата. Народнолибералната партия във вътрешнополитическото развитие на България (1894-1903). – *ИИИ*, т. 24, 1979. Същата. Вътрешна политика на правителството на Иван Ев. Гешов (март 1911 – май 1913). – *Исторически преглед*, кн. 10, 1992.

редица трудове посветени, както на отделни аспекти от развитието на Народната партия² през годините, така и биографични очерци на видни личности от редовете на същата партия. Значимо проучване В. Николова прави чрез монографията си Народната партия 1894-1920 г., публикувана през 2004 г. Именно този труд се явява основен източник за историята и развитието на Народната партия в България. Особен принос в изследването на редица въпроси от епохата и политическия живот в България се дължат и на редица видни български историци като Елена Стателова³, Ст. Грънчаров и др.

Народната партия се оформила⁴ през ноември 1894 г., когато представители на Консервативната партия (от Княжество България) и на Народната партия (Съединистката партия от Източна Румелия) застават зад програмата на министър-председателя К. Стоилов като го подкрепят при изграждането на еднопартийното правителство на Народната партия през декември 1894 г.⁵ Като цяло тези две съставни политически формации имат близка идеология, социален състав и външнополитическа ориентация и обединението им води до бърза и лесна консолидация. Партия, която се изявява с умерено русофилство и прозападна ориентация; партия, която е „била народна и демократическа“, както пише в политическата ѝ програма⁶. Партия, която е

2 Николова, В. *Народната партия и буржоазната демокрация. Кабинетът на К. Стоилов 1894-1899*. С., 1986.

3 Стателова, Е. *Иван Евстратиев Гешов или по трънливия път на съзиданието*. С., 1994. Стателова, Ел., Ст. Грънчаров. *История на Нова България 1878-1944*. Т. 3. С., 2006.

4 Казваме оформила, защото реалното създаване на партията се счита за факт от датата на първия документ на партията, който е от 8 юни 1894 г. Възвание към обществеността. Виж. *Програми, програмни документи и устави на буржоазните партии в България 1879-1918 г.* Съст. В. Николова и Д. Саздов. С., 1992. с. 399.

5 Цураков, А. *Енциклопедия Правителствата на България 1879-2001*. С., 2001.

6 Нашата политическа програма, док. № 68, – В: *Програми,*

била управляваща два пъти – по време на министър-председателите К. Стоилов (1894-1899) и Ив. Евстратиев Гешов (1911-1913), съответно в еднопартийно и двупартийно правителство. Като цяло Народната партия има успешна законодателна дейност, насочена към усъвършенстване на държавния механизъм и към модернизация на управлението. Във външнополитически план, докато е на власт, Народната партия се явява инициатор за създаването на Балканския съюз през 1912 г. и по същото време страната участва в Балканските войни (1912-1913 г.). Когато пък е в опозиция се е опитва да бъде коректив на властта.

Константин Стоилов (5 окт. 1853-5 апр. 1901)

Тук е редно да се даде една кратка оценка за периода и условията, в които се е зародила Народната партия.

програмни документи ... с. 401-404.

През май 1894 г. Ст. Стамболов и Народнолибералната партия са отстранени от управлението на страната в резултат на политическите маневри на княз Фердинанд. Междувременно на 3 юни с. г. „по-видните самостоятелни граждани [...] от всички съсловия и партии“ се обръщат към българската общественост с текст, в който заявяват, желанието си да „сплотят и съединят [...] всички сили в отечеството, [...] [да] възворят законността, [да] премахнат злоупотребленията в държавата“⁷. Тогаво именно е възложено на К. Стоилов от Народната партия да състави новото правителство с помощта на Съединената легална опозиция. Моментът е свързан с желанието на политическите среди да се дистанцират от управлението на Стамболов и едновременно с това да се внесе успокоение в обществото. Всичко това говори, че Народната партия се появява на политическия хоризонт, когато от нея се очаква промяна на авторитарното управление с демократично, опиращо се на Конституцията, когато политическата умереност и тактът са крайно необходими за вътрешното и външното стабилизиране на България.

Като важна част от характеристиките на Народната партия стои въпросът около основаването на партията, провеждането на учредителен конгрес, партийният устав и др. Обикновено като началото за съществуване на една партия се сочи датата, на която се е провел учредителният конгрес, събитието с което ясно се декларират политическите позиции на членуващите в тази партия. Примерите от историята показват, че в българската политическа среда първо се оформя идеята на партията, след това около тази идея се обединяват членовете ѝ, в този си вид политическото формиране се изявява на политическата сцена и едва след това се

7 Възвание към обществеността по повод създаването на Народната партия. – В: *Програми, програмни документи и устава на буржоазните партии...* с. 399-401.

провежда учредителен конгрес като утвърждаващ етап в развитието на партията. Този модел се наблюдава и при Народната партия. Именно през ноември/декември 1894 г. настъпва консолидацията на партията, когато тя е на прага на държавното управление. Продължително време нейните членове отричат необходимостта от провеждането на партийен конгрес. А що се отнася до партийния устав, той е приет едва през юли 1901 г. т.е. седем години след създаването на партията и две години, след като тя вече не е на власт.

Прегледът на членския състав на партията ще спомогне за добиването на по-пълна представа за характера ѝ. Видните представители и водачи са двамата министър-председатели К. Стоилов и Ив. Ев. Гешов, но не трябва да пропуснем да споменем имената на С. С. Бобчев, Д-р Странски, Д-р Моллов, Д. Йоцов, Ив. П. Плачков, В. Т. Велчев, А. Страшимиров и др. Данни за социалната структура на партията са ограничени до информацията, че най-много са земеделците, след тях са търговците, адвокатите и хората със свободни професии. Приблизителният брой на членовете е около 4 500 души. А определенията и епитетите използвани в печатите органи на другите партии по отношение членовете на Народната партия са достатъчно красноречиви: „ретроградни“, „консервативни“, „царедворци“, „гешефтари“ и др. Показателни за икономическите възможности на народняците са думите „охолни възпитаници на Запада“, „хора с аристократични обноски“, но също така и „лихвари, експлоататори, продажници“⁸ – определения, идващи от средите на социалистите.

От партийната структура може да се разкрие още една страна от идеите и възгледите заложили в партията. В устава е залегнала идеята, че Централния комитет на Народната партия може да свиква Общо събрание

⁸ Николова, В. *Народната партия 1894-1920 г.* В. Търново., 2004. с. 11.

28 / 1895
29. Октомври

Гр. Начович,

Благодарявам за отговора
на писмата. М. Ф. В. на Ваше
име каже да ме пита за ново-
замисленото предложение и
ако, както аз съм сигурен
е, компетент се да въпроса на
миропомазването, за което
ми писали. Където аз
мисля държавно, за мен не е
още една реч за абдикация се-
га една проста икономическа
въпроса, която не може да се
реши. Където аз
мисля държавно, за мен не е
още една реч за абдикация се-
га една проста икономическа
въпроса, която не може да се
реши. Където аз
мисля държавно, за мен не е
още една реч за абдикация се-
га една проста икономическа
въпроса, която не може да се
реши.

Ваша почитание
М. Ф. В. и неговият кабинет
в името на миропомазването.

Първа страница от писмо от Григор Начович, министър на външните работи и на изповеданията, до д-р Константин Стоилов, министър-председател и управляващ Министерството на правосъдието, с мнение по въпроса за миропомазването на престолонаследника княз Борис Търновски и по проблемите, свързани с повдигане на въпроса за провъзгласяването на независимостта на България. София, 29 окт. 1895 г.

Източник: ЦДА, ф. 600К, оп. 3, а.е. 253

(конгрес) само „в случаи на извънредна нужда“ (чл.15)⁹. Може да сметне, че това е доказателство да принципите на демократичност и консервативност, следвани от партията, както и с желанието да се избегнат авторитарни практики. След промените в устава през 1906 г. е решено да се свиква партиен конгрес на всеки три години. Продължавайки с прегледа на партийната структурата е редно да се спомене за провеждането на събрание на 7-9 април 1906 г., което има функциите на Първи редовен конгрес. На този конгрес се прави оценка на състоянието на партията и задачите ѝ, разглежда се политическото и стопанското положение на страната, редактира се също и устава на партията. Това се все въпроси свързани с принципите на Народната партия, което от своя страна е показателно за дългия и продължителен процес на изграждане на партията.

Проявите на Народната партия в българското общество от своя страна допринася за разкриване на мястото ѝ в българския политически живот като една определено популярна партия. Ето защо тук ще бъде представено накратко нейното участие в политиката във времето, когато е управляваща (1894-1899) и когато е извън управлението на страната (1899-1911). По този начин ще може да се види политическият опит и зрелостта на партията във времето, в което тя се трансформира и утвърждава. През първия периода 1894-99 г., благодарение на Народната партия в страната са възстановени демократичните норми, постига се реорганизация в икономическия живот, нормализират се обществените процеси, стабилизирано е външнополитическото положение на България. Този петгодишен период се характеризира с не малко положителни решения за управлението на страната.

Вторият период от 1899 до 1911 г. /опозиционният/ развитието на Народната партия е сравнително по-дълъг;

⁹ Пак там. с. 165.

дванадесет години, в които партията се развива и изменя, време в което изгражда своята политическа ориентация, съобразно политическата обстановка в България през първото десетилетие на ХХ век. Резултатите които постига Народната партия по време на изборите за Народно Събрание през 1903 г. са „задоволителни“¹⁰, както самите народняци споделят. Това показва една постоянна, но не голяма численост на партийните представители в парламента. Въпреки всичко това все пак е доказателство за присъствие на партията като най-голямата опозиционна формация по това време, тъй като Народната партия се явява постоянен коректив на управляващите. Както през 1894 г., така и в началото на 1908 г. Народната партия е инициатор за създаването на т. нар. Патриотичен блок /НП, ПЛП, РДП, БРСДП (ш. с.)/ с намерението за сваляне на втория стамболовистки режим¹¹. Въпреки това Народната партия не застава начело на управлението. По-нататъшното развитие на партията ще бъде подробно разгледано във втората и в третата част от настоящото изложение.

Анализ на политическата идеология на Народната партия

Следва да бъде направен кратко обобщение на политическата идеология на партията, което ще позволи да се разкрие обществената ориентация и принципите на партията. За позициите на Народната партия може да се научи най-вече от устава¹² и политическата ѝ програма, защото идеите на народняците, както те самите смятат е, че в „тяхната програма са техните дела“¹³.

10 Пак. там. с. 148. В изборите от 1903 г. НП получава 25 места в Парламента.

11 Стателова, Ел., Ст. Грънчаров. *История на Нова България 1878-1944*, с. 187.

12 Уставът на партията е приет през юли 1901 г.

13 Николова, В. Пак там. с. 167.

- Отношението на Народната партия спрямо Конституцията са пределно ясни – безусловно спазване на разпорежданията в Основния закон на България като се запази неговият демократически дух¹⁴.
- Отношение към държавния глава и неговите правомощия. В устава на Народната партия от 1895 г. се казва, че партията запазва вяроност и преданост към българския монарх.
- За отношението на Народната партия към методите на държавно-политическото управление на страната можем да съдим по факта, че се обявяват за провеждането на свободни избори, съпротивляват се на опитите за налагане на личен режим от страна на държавния глава или от правителството.
- По отношение на разделението на трите власти, в периода като опозиционна Народната партия изтъква постоянните нарушения на правителството, като посочва намесата на изпълнителната власт в работата на законодателната власт.
- Що се отнася до социално-икономическата политика в страната НП държи за един точен и ясен отчет за разходите на държавния бюджет.
- Позициите на НП по националният въпрос се определят от две основни положения – дали да бъдат в опозиция на правителството, изтъквайки недостатъците му и да се присъедини към общественото мнение или да предложи свое виждане по определен международен проблем. Предварителната и предпазливата политика на съобразяване, която НП заема по Македонския въпрос след избухването на Илинденско-преображенското въстание например е категоричен знак за желанието за лавиране и едновременно с

14 Нашата политическа програма, док. № 68, – В: *Програми, програмни документи...* с. 401-404.

това за запазване авторитета на партията¹⁵. Много изразителна е констатацията, която дава Ив. Ев. Гешов в тази връзка: „България сама, без Великите сили България не може сама да изцери тая болка. ... България трябва да подкрепи своите сънародници, но без да се стига до „безнадеждни движения“ и до „безизходни авантюри“¹⁶. Дистанцирането на партията от крайности е много явен, а желанието за стриктно спазване разпорежданията по международните договори показва предпазливост и несигурност в собствените възможности. Разбира се това мнение е изказано в опозиционния период на партията.

Външнополитическата ориентация на НП също следва принципите на предпазливост и такт. Според народняците Русия би могла да бъде опора за страната в извоюването на националните интереси и затова препоръчва „лоялност“ към нея, но едновременно с това „приятелството с Русия“ трябва да бъде умерено. От друга страна Народната партия се придържа към идеята за запазване на добрите междусъседски отношения с Турция.

II. Ролята и позицията на Народната партия през 1908 г.

Обект на внимание в настоящата част от изложението ще бъде разкриването поведението на Народната партия във връзка със събитията от есента на 1908 г. Тук ще бъде направен опит да се даде отговор на въпроса дали партията реагира принципно и праволинейно през септември 1908 г. или взема решения съобразно конкретната ситуация, в която се налага преосмисляне

15 Реч на г. Ив. Ев. Гешов, шеф на Народната партия, док. № 71, – В: *Програми, програмни документи...* с. 409-413.

16 Пак там. с. 158.

и преориентация на възгледите на партията. От друга страна ще се изтъкнат факторите, на които се дължи промяната, ако има такава, в поведението на Народната партия през тази година.

Иван Евстратиев Гешов (20 февр. 1849-11 март 1924)

След свалянето на Прогресивно-либералната партия от власт и назначаването на Демократическата на нейно място през януари 1908 г., Народната партия провежда през февруари с. г. Извънреден конгрес. Основните цели на този конгрес са: 1) партията да направи равностметка за участието си в борбата за сваляне на второто стамболовистко правителство; 2) да се провери готовността на партията за избори и да се

види какви са възможните коалиции; 3) да се приеме избирателна платформа и партийна програма, в която да се отразят възгледите на партията за по-нататъшното управление на страната. Същността на конгреса се определя от факта, че на него се приема и партийна платформа, с която се изказват позициите на Народната партия по седем основни въпроса за управлението на страната (за държавното устройство, финансовата политика, правосъдието, народната просвета, войската, народния поминък, социалното законодателство). В случая за нас е важно да се разгледат по-задълбочено някои от постановките за държавното устройство, заложените в партийната платформа. Наличието на отговорно пред народа конституционно-парламентарно правителство е заложено като основен елемент от доброто управление на страната. Независимата работа на съдиите, избягването на големи външни заеми, премахване на някои остарели данъци се открояват в партийната платформа. Но прави впечатление, че не е казано нищо конкретно за позициите на Народната партия по отношение на външната политика. Това може да се тълкува по-два начина. Като управлявала Народната партия има наблюдение върху сложността при провеждането на външната политика и смята, че тя изисква самостоятелно излагане на принципите за нейното водене. От друга страна не засягането на въпроси от международна сфера визира избягването на теми, които зависят в голяма степен от външни сили, отколкото от партийни обещания и по този начин не желае да се компрометира пред избирателите си. Така поставени и двете тези биха могли да бъдат възможни, но е ясно едно, че Независимостта е неразривно свързана и зависи изключително много от външната обстановка, а тя към настоящия не е залегнала в партийната платформа на Народната партия.

В. „Мир“ обръща внимание на протичащите

международни събития като съобщава за „инцидента Гешов“ от 30 август 1908 г. Този интерес на печатния орган на Народната партия вече без съмнение говори за съсредоточаването на партията към събитията във външната политика на страната, но и защото са засегнати интересите на партиен член, а именно на Ив. Ев. Гешов, който не е поканен на официалната среща на дипломатите в Цариград по случай рождения ден на султана. Той обаче споменава, че този въпрос бързо е загубил своето значение за двустранните българо-турски отношения поради появата на нов разрив свързан със стачката в Източните железници.

Интересен аспект от дейността на Народната партия в обществения живот е когато управляващата Демократическа партия предприема действия възлагане ръководството на линиите на Източните железници на България¹⁷, които се намират на българска територия. Тогава парламентарната опозиция в лицето на Народната партия критикува остро това решение¹⁸ като упреците не са насочени към целите на действие, а се отнасят до средствата, с които се визира да бъдат постигнати. Мнението на самия Гешов, прокарано на страниците на в. „Мир“¹⁹ е, че железопътните линии в българската им отсечка е трябвало да бъдат откупени и договорени с австрийските собственици²⁰. Въпреки това вестникът не

17 На 9 септември 1908 г. стачката в Източните железници е прекратена, но българското правителство отказва да спази обещанието си, че при нормализиране на положението ще върне управлението на българската отсечка на Източните железници.

18 Стателова, Е. *Иван Евстратиев Гешов...*, с. 190.

19 Тук е интересно взаимоотношението между Гешов и редакцията. Главният редактор на вестника Михаил Маджаров е близък приятел на Гешов, а основната финансова помощ за вестника е идвала от страна на Ив. Ев. Гешов без самият той да участва пряко в неговото списване. От май 1903 г. в. „Мир“ започва да излиза всеки ден като едновременно с това увеличава обема си.

20 ЦДИА, ф. 129, оп. 1, а.е. 2 254, л. 77-79. Цит по Стателова, Е. *Иван Евстратиев Гешов...*, с. 190, бел. 6.

отхвърля правилността на решението, колкото отправя критика за това, че не действията на правителството са забавени във времето. Дори одобрява решението да се задържи българската отсечка от Източните железници като в него се казва, че няма „да се намери здравомислещ човек, който да посъветва правителството, след като е завзело линиите, да ги повърне на Компанията“²¹. От тези редове обаче личи и популизма, с който се изразява редакцията на в. „Мир“.

Ако обаче се зачетем в редовете публикувани от вестника само един месец (бр. 2546 от окт. 1908 г.) след обявяването на независимостта се вижда друго. Мнението на редактора е, че страната ни е загубила от „своя прибързан акт“, защото само за един месец България се е оказала изолирана от целия свят“. Но според вестника е загубено нещо много по-ценно, а именно доверието на българите, които още са под турска власт в Македония.

Тук ясно се вижда изказването на типично за принципите на Народната партия мнение за необходимостта от добра дипломация при преговорите на международно ниво. От друга страна се долавя неизменното желание за изказване на опозиционно мислене, макар и слабо отклоняващо се от стъпките на управляващите. Именно в тези моменти можем да открийм умението за приспособяване на партийните позиции към обстановката, когато прочетем редовете, в които народняците оправдават отказа от връщане на вече завзетите железници. От друга страна се вижда, че задържането на железниците не само ще увеличи български авторитет, но и ще допринесе за заздравяване на българска икономика.

Народната партия приема обявяването на независимостта сдържано, почти до отрицание, смятайки

²¹ Завземането на източните железници. В. Мир, бр. 2 513, 12.IX.1908 г. – В: *Независимостта от 1908 г. българския печат*. Съст. М. Куманов. С., 2008. с. 317.

го като „акт, който нарушава Конституцията“²². В „Мир“ дава кратка оценка за акта на обявяването на Независимостта на България. Това, което прави впечатление е, че печатния орган цели да внуши на българското общество, че този акт е по-скоро резултат от стечение на събитията, в който моментът за утвърждаване по-високия държавен статут на България е бил най-подходящ.

Редакционната статия на в. „Мир“ ясно казва, че васалният статут на България е бил само формален²³, защото се е проявявал само на официални дипломатически срещи, докато във всичко друго „България е функционирала като суверенна държава“, където „няма привилегировани чужди пощенски писалища; няма опекунски търговски договори ... няма най-последни капитулации – както ги има в Турция и днес още“. В друг брой на вестника (2530 бр.) дори е цитиран откъс от статия на турския в. „Икдам“, в който ясно се пише, че „България фактически е била независима държава“.

Обръщението, което е отправено към читателите от страна на вестника по случай обявяването на Независимостта е кратък и ясен: „Ние поздравяваме най-горещо българския народ и българската династия с извършеното и пожелаваме добри сетнини“²⁴. Вестникът не пропуска да отправи и предупреждение към управляващите, че ако събитията след обявяването се обърнат негативно за страната не само то, но и целият български народ ще е потърпевш от стореното²⁵.

От друга страна вестникът на Народната партия определя значението на акта за обявяване на независимостта за Великите сили като въпрос за пари въз основа на цитати от чужди печатни източници²⁶. Ясно

22 Николова, В. *Цит. съч.* с. 222.

23 Независима България, В. „Мир“, бр. 2 523, 24.IX.1908 г. – В: *Независимостта от 1908 г. ...* с. 324.

24 *Пак там*, с. 324.

25 *Пак там*, с. 325.

26 *Пак там*, с., 325.

Шифрована телеграма

Отъ Министър Паприковъ

За За Counte Murani

Изпратена на 11 ай Септ 1908 година подъ Исход. №

Получена на 11 ай — " — 1908 година подъ Вход. №

София
Пустополе

Това Цариградъ Гешовъ
телеграфира че на трин-
сетти августъ рожденинъ
денъ на М. В. Султана
Министъра на Външните
работи Фердикъ-паша
дава Gala dinor дълга
турскаго тѣло, Гешовъ не
билъ поканенъ. Зайнтанъ
затова Фердикъ-паша
той му казалъ че станало
грѣшка и го поканилъ
уцѣтно, но както не офици-
ални покана зайнтанъ

Първа страница от шифрована телеграма от ген.-майор Стефан Паприков, министър на външните работи и на изповеданията, до граф Мурани (княз Фердинанд I) в Пусто поле за липсата на покана за българския дипломатически агент в Цариград Иван Стефанов Гешов за приема по повод рождения ден на султана. София, 29 авг./ 11 септ. 1908 г. Източник: ЦДА, ф. 3К, оп. 18, а.е. 23/7.

е становището на австрийската страна, която изтъква, че „Турция едничка в настоящата криза има право на компенсация“ и че Австро-Унгария ще поддържа това мнение. На същата позиция е и английският вестник „Таймс“, който пише, че удовлетворението на Турция би могло да се гарантира с едно „солидно финансово обезщетение“. Това мнение никак не е чуждо и на българското правителство, което посредством д-р Станчев казва, че „винаги сме били добри платци“ като обещава, че „каквото дължим, ще го заплатим“. Тълкуването на в. „Мир“ на тези откъси се задълбочава в посока на това, че България се стреми към независимост, за да се „избави от плащането“ и, че изказване като това на Станчев е не само „нетактичност, но нещо повече – едно съучастничество в ограбването на България“. От последните думи се откроява за пореден път популярния подход на писане на редактора на в. „Мир“.

Въпросът за компенсациите се разглежда на страниците на в. Мир и в един друг аспект като резултат от една предварителна договореност между заинтересованите страни²⁷. Тези заключения редакторът на вестника прави след като се позовава на текстове от депешета, получени от Париж, за да информират за преговорите, които се водят в Цариград между български и турски представители. В тях се съобщавали, че „Министър Ляпчев се изпраща в Цариград само за форма и, че всичко е уговорено предварително в Париж“. В действителност опасенията на народняците са неоснователни, тъй като преговорите при тежкия ритъм и липсата на общи допирни точки между преговарящите показва именно обратното нещо, че няма предварителна изходна точка, от която да се тръгне. Още едно доказателство, че преговорите са се изменяли с времето се потвърждава от януари 1909 г., когато руски представител предложил сложната финансова схема за откупването на железниците с

27 Пак там, с. 347.

помощта на руски заем за България²⁸.

На 6 април 1909 г. в присъствието на английския, руския и френския посланици е подписван българо-турски протокол между Андрей Ляпчев и Рифат паша за уреждане на българската независимост. С този документ се уреждат финансово-паричните, пътнотранспортните и религиозните въпроси между двете страни и по този начин се поставя краят на конфликта между българската и турската държава за международния статут на България. Един ден по-късно на 7 април Независимостта на България се признава най-напред от Русия, след като са договорени българо-руските финансови въпроси по заема, който ще погасява българските задължения към Турция.

Реакцията на в. „Мир“ около събитията от началото на април 1909 г. е отразена в редакционна статия от 9 април 1909 г.²⁹ Изказва се задоволение от постигнатото, но въпреки това се подчертава, че „Много нещастно е било замислено обявяването на нашето царство“ и затова се е наложило „Българската държава да се излага на толкова рискове“. Основната критика се отправя към начините на обявяване на независимостта, от което личи съпричастност към идеята, но реализацията според привържениците на Народната партия е трябвало да бъде замислена с повече предпазливост от гледна точка на международната политическа и икономическа обстановка, в която е била поставена страната ни. И отново в редакционна статия на вестника от 11 април с. г.³⁰ озаглавена „Първа Русия поздрави България за Независимостта“ се отбелязва отношението на Русия и нейната първа стъпка направена по пътя на признаване независимостта на България. С тази публикация се

28 Стателова, Ел., Ст. Грънчаров. *История на Нова България 1878-1944*, с. 227.

29 В. „Мир“, бр. 2675, 9 април 1909 г.

30 В. „Мир“, бр. 2677, 11 април 1909 г.

откроява не само жестът на уважение на руската държава, проявен спрямо страната ни, но се забелязва и умереното русофилство на Народната партия.

III. Народната партия и защитата на Независимостта.

За да придобие завършеност ролята на Народната партия спрямо Независимостта важно е да се види дали и по какъв начин тя е защитена след като международната обстановка се е нормализирала и още повече след като Народната партия е вече управляващата.

През февруари 1910 г. Народната партия приема документ, изказващ Становището на партията по отношение на ролята на държавния глава в управлението на страната³¹. Обръщаме специално внимание на този документ, защото той дава ясна представа за позициите на Народната партия във връзка с правомощията на българския монарх. Въпрос, който една година по-късно ще бъде обстойно обсъждан в Парламента по време на дискусиите за изменение на Конституцията. В този момент Народната партия все още е в лагера на опозицията, което ще рече, че продължава да изтъква недостатъците в държавното управление на страната.

Едно от главните заключения, е че монархът не се отнася по един и същи начин с различните политически сили в България. Народната партия изказва страховете си, че Фердинанд постепенно изгражда личен режим в страната като постига това чрез „обезличаване“ ролята на българските политически партии и отдава по-голямо внимание на едни от други партии.³², което само по себе си е грубо нарушение на Конституцията. Според Народната партия държавния глава трябва да назначава само първия министър, а той от своя страна

31 Становището на Народната партия върху ... , док. № 75, – В: *Програми, програмни ...* с. 429-435.

32 Пак там. с., 430.

да избира другите членове на кабинета си. От друга страна Народната партия държи царят да няма право да назначава министри без портфейл, както и да няма правото да сключва и утвърждава външните договори на страната, за да не се допусне изграждане на личен режим на Фердинанд³³. И в тази постановка личи запазването възгледите на партията. Нека обаче да бъде отбелязано, че моментът на изказването е един месец преди НП да дойде на власт. Едновременно с това Народната партия в това си становище смята, че един личен режим в България би имал негативни последици за външната политика и така ще се сведе до минимум принципа на отговорните министри в управлението на страната.

Критиката на Народната партия към управляващите е отправена и по конституционния въпрос, който „от година и половина стои открит“ и, че „правителството не е намерило време да тури в хармония закона с фактите“³⁴. Народната партия обявява, че ще подкрепи промени в Конституцията на България само в онези членове, които са свързани с акта на Независимостта и престолонаследиято³⁵. Това ще рече, че партията запазва своята консервативност и отказ от радикални промени като държи само на формалните изменения в Основния закон на страната. В това отношение НП показва съобразяването си с утвърдените от нея партийнополитически принципи.

Не след дълго в българската история идва ред и на управлението на Ив. Ев. Гешов (16 март 1911-1 юни 1913 г.), в което от особено значение е проследяването ролята на вече управляващата Народна партия в коалиция с Прогресивнолибералната партия. Именно тези две партии са отговорни за решенията, взети по

33 Николова, В. Цит. съч. с. 210.

34 Становището на Народната партия върху ... , док. № 75, – В: *Програми, програмни ...* с. 433.

35 Николова, В. Цит. съч. с. 209.

отношение на независимостта на България, и едва след това ще може да се даде по-ясна оценка за защита или в измяна на националните интереси на страната и на делото от 1908 г.

Пощенска картичка, издадена по повод на провъзгласяването на Българската независимост. Източник: ЦДА, ф. ЗК, оп. 15, а.е. 478.

Основните дискусии в XIV ОНС по отношение на Търновската конституция засягат чл. 17 и чл. 92³⁶. В комисията по съставянето на проекта за изменение на Конституцията от Народната партия участие вземат 16 души, от които всички са юристи с високо образование – знак за проявения професионализъм в работата по проекта.

През март 1911 г. правителството на Народната партия начело с Ив. Ев. Гешов има за задача да свика V ВНС, което да се произнесе върху приетия от XIV ОНС проект за изменение на Търновската конституция. На проведените избори на ВНС (5 юни 1911 г.) най-голямо представителство печели управляващата коалиция – 82,6 % от гласовете, съответно Народната партия получава 182 места, а Прогресивно-либералната партия – 160 места, докато опозицията има 72 места.

Заседанието на V ВНС е открито на 9 юни 1911 г. във Велико Търново с председател Стоян Данев. Тук е моментът да се отбележи факта, че Народната партия се отказва от декларацията си от февруари с. г., в която държи да гласува само онези членове от Конституцията, които засягат формално настъпилата промяна на 22 септември 1908 г. Естествено идва и въпросът защо сама се отказва от консервативното и пестеливо решение, обявено само няколко месеца по-рано. В контекста на дискусиите основният аргумент на партията за повече промени в Конституцията и най-вече относно правомощията на царя са изразен от Атанас Димитров Буров. Според него царят трябва да може да подписва международните договори, а Министерският съвет да ги одобрява. По този начин поделянето на отговорността ще бъде между министрите и държавния глава като последният ще получи разширяване на влиянието в сравнение с предходните години (чл.17).

36 *Български конституции и конституционни проекти.* Съст. В. Методиев и Л. Стоянов. С., 1990. с. 20.

Друга много важна част от текста на Конституцията е предложен от страна на Народната партия за изменение и това предложение е относно чл. 92 за правото министрите да премълчават пред Народното събрание факти, които могат да навредят на държавните интереси. Отговорът може да се търси в посока на идеята, че сега през лятото на 1911 г. Народната партия вече има управлението в свои ръце, както и подкрепата на избирателите. Именно стабилното влияние на партията в правителството и в парламента дава увереност на народняците да действат по-решително за изпълнение на своите цели без да се обсъждат решенията в парламента. Грешно би било да се смята личностният фактор като водещ при аргументирането на ограничените правомощия на монарха и при определяне на отношенията между министър-председател и монарх от 1911 г. Известно е, че е съществувала неприязън между Ив. Ев. Гешов и цар Фердинанд, но с новото коалиционно правителство от 1911 г. този конфликт вече не съществува или поне не се изразява толкова явно, както докато водачът на Народната партия е бил в опозиция³⁷.

В тази ситуация е уместно да се обърне внимание на постановките, които довеждат до промяна в принципите или измяна на принципите на Народната партия по отношение на управлението на страната. След като идва народната партия на власт в момент, когато страната е получила по-висок международен статут, но и когато има нужда да закрепим и утвърдим, тя трябва да си гарантира стабилност и подкрепа на всяка цена.

Специално внимание трябва да се обърне на 17 член от Конституцията, в който основна та действаща роля се дава на правителството при осъществяването на международни преговори и решения за страната. По този

³⁷ Николова, В. Вътрешната политика на правителството на Иван Ев. Гешов (март 1911 – май 1913 г.) – В: *Исторически преглед*, 1992, кн. 10. с. 54.

начин се изземат не само представителните функции на царя, който допреди 1911 г. ги е притежавал, но и правото да сключва договорите за държавата.

Гласуването на промените в Конституцията е от 8 юли 1911 г., а резултатите са следните – от 390 депутат, 326 гласуват „за“, а 64 – „против“. С промените в Търновската конституция се узаконява независимото вътрешно и външно положение на страната и се разширяват правомощията на българския монарх. Създадени са нови министерства с оглед на нуждите от по-прецизно държавно управление. Направените поправки остават валидни до 1947 г.

Резултатите от общинските и окръжни избори³⁸ през февруари 1912 г. дават ясен знак, е опозицията печели повече места от управляващите. Това се явява като един от признаците на недоволство на българското население от управляващата коалиция. Загубата на доверието в Народната партия се задълбочава през лятото на с. г., когато е свикан редовен конгрес на партията, на който група народняци поставят въпроса за оставката на Ив. Ев. Гешов и за оттеглянето на цялата партия от управлението. Интересно е да се види, кое провокира съмнения във възможностите на Народната и Прогресивнолибералната партия да управляват добре и да защитят националните интереси на България. Една от основните грешки във водената от правителството политика според изследователите³⁹ е несъобразяването на мерките и подготовката за война срещу Турция и лекомисленото обръщане срещу съюзниците за преразпределение на печалбата в предходната война⁴⁰, отговорност, която е споделена с монарха. Едновременно с това правителството не е

38 Пак там, с. 62.

39 Мнението е на В. Николова. Пак там, с. 64.

40 По-подробно за Балканските войни виж. Стателова, Е., С. Грънчаров. *История на нова България 1878-1944*, с. 246-287, и др.

успяло да стабилизира икономиката на страната по време на войната. Всичко това се отразява неблагоприятно върху авторитета и доверието на правителството и най-вече в представителите на Народната партия. Загубата на България в Междусъюзническата война и провалът на идеята за национално обединение допълнително повлиява негативно на Народната партия и естествено довежда до решението на министър-председателя Ив. Ев. Гешов да подаде оставка ден след като е подписан Лондонския мирен договор на 17 май 1913 г.

Заключение

Ентузиазмът на Народната партия, засилен след акта от септември 1908 г., изглежда е дал измамни или по-скоро е изкривил надеждите на коалиционното правителство начело с Ив. Ев. Гешов. Това се разбира от посоката на плановете за създаването на Балканския съюз с цел завършване на делото за националното обединение на българите за сметка на турската държава. Това несъмнено отговаря и на важния въпрос свързан с факторите, на които се дължи промяната в позициите и поведението на Народната партия от предходния период.

Промяна в партийната линия има и тя се откроява особено през периода март 1911-май 1913 г. Така вече споменатите трансформации обаче не могат да се разглеждат едностранно. Много често в изследванията свързани с темата за независимостта на България се разглеждат два основни аспекта: външно- и вътрешнополитическият, като се пропуска фактът, че тези два фактора взаимно си влияят. Ето защо при прегледа на действията и реакцията на управляващата Народна партия по отношение на националните интереси на България трябва да се има в предвид именно този факт. Виждаме, че така се откроява, както защитата на независимостта на България, така и отклоняването и

влагането на много средства и усилия за разширяването на българското национално дело.

В заключение може да се каже, че разкриване поведението на партията преди, по време и след обявяването на Независимостта на България на 22 септември 1908 г. е един сложен и многостранен процес, чиято оценка се открива в поведението на Народната партия през един особено продължителен период.

Дали би могло да се твърди, че Народната партия се е поддала на властовото опиянение и на царските ласкателства и е стигнала до там, че с влизането в Балканските войни е пропиляла натрупания до 1908 г. актив по националния въпрос, с което окончателно изменя на принципите си и престава да бъде ефективна партия. Отговорът е да. Категорично може да се потвърди мнението, че Независимостта на България е защитена от Народната партия, но е безспорно и отклонението на защитата в грешната посока. Отговорността на Народната партия обаче е споделена с Прогресивнолибералната партия.

Изявленията на печатния орган в „Мир“ трудно могат да се характеризират категорично нито в защита нито в измяна на националния въпрос на страната. До това заключение се стига въз основа на подробния анализ на изказванията на страниците на вестника и оценките за акта на Независимостта, това се вижда от факта, че оценките за това дали се менят дори в рамките на един месец: първоначално се посреща критично подготовката за обявяването на Независимостта (около „инцидентът Гешов“), след това се отправят обвинения за мудност около действията на управляващите (след като е утихнала стачката в Източните железници). Но това не е всичко – през октомври 1908 г. започват да се изреждат загубите, които България вече търпи в резултат на обявяването на Независимостта и още по-лошото е, че негативите предстоят.

Що се отнася до мнението на Народната партия по Македонския въпрос, то може да се открие известно постоянство в защита на българите извън пределите на държавните граници, но това впечатление е само на думи до толкова до колкото може да се поддържа критика от позицията на неуправляваща партия. С действията си като управляваща Народната партия успява само да покаже своите добри, но идеалистични намерения за решаване на българския национален въпрос, особено след като страната ни се оказва губеща в Балканските войни.

100 години по-късно е важно, за да се види какво е състоянието на България днес, какво е за българите Независимостта – не само онова паметно историческо събитие от преди един век, поредният въпрос за дискусии в медиите и в политическото пространство, но и описание на права, отговорности и задължения, възможност за съизмерване с останалите държави. Един век по-късно отново трябва да се припомни, че делото от 1908 г. за обявяване на Независимостта на България е един юридически акт, до който се стига след като е изпълнен със съдържание пътя до нейното признаване в европейски мащаб.

Библиография:

Изследвания

Манолова, М. Г. Международноправното положение на българската държава през периода 1878 – 1908 г. С., 2003.

Николова, В. Народната партия и буржоазната демокрация. Кабинетът на К. Стоилов 1894-1899. С., 1986.

Николова, В. Народната партия 1894-1920 г. В. Търново.,

2004.

Николова, В. Вътрешната политика на правителството на Иван Ев. Гешов (март 1911 – май 1913 г.) – В: Исторически преглед, 1992, кн. 10.

Партии и парламентаризъм в България 1879-1944 г. Нови очерци по българска история. С., 1992.

Стателова, Ел. Иван Евстратиев Гешов или трънливият път на създанието. С., 1994.

Стателова, Ел. Иван Евстратиев Гешов. Лична кореспонденция. С., 1994.

Стателова, Ел., Ст. Грънчаров. История на Нова България 1878-1944. Т. 3. С., 2006.

Тодорова, Цветана. Обявяване Независимостта на България през 1908 г. и политиката на империалистическите сили. С., 1960.

Цураков, А. Енциклопедия Правителствата на България 1879-2001. С., 2001.

Документи:

В. Мир, бр. 2675, 9 април 1909 г.

Български конституции и конституционни проекти. Съст. В. Методиев и Л. Стоянов. С., 1990.

Документи по обявяване Независимостта на България 1908 г. Из тайния кабинет на княз Фердинанд. Съст. Цв. Тодорова и Ел. Стателова. С., 1968.

Независимостта от 1908 г. в българския печат. Съст. М. Куманов. С., 2008.

Програми, програмни документи и устави на буржоазните партии в България 1879-1918 г. Съст. В. Николова и Д. Саздов. С., 1992.

Спомени за обявяването на Независимостта на България 1908 г. С., 1984.

THE PEOPLE'S PARTY AND BULGARIA'S INDEPENDENCE: THE STAND OF THE POPULISTS ON THE QUESTIONS OF INTERNAL AND EXTERNAL POLITICS CONNECTED WITH THE PROCLAMATION OF BULGARIAN INDEPENDENCE

Yana Todorova

This review and analysis of the activities of the People's Party during the first decade of the 20th century is connected with the centenary of the proclamation of the independent Bulgarian Kingdom, on 22 September 1908. The aim has been to discern the internal political decisions, how they were transposed into social life, and how the Populists positioned themselves in the international arena before, during and after the proclamation of Bulgaria as an independent state, on a par with other European countries. In conjunction with the review of these three conventionally chosen periods, we have sought answers to three groups of questions: 1) What were the ideas of the People's Party for the achievement of Bulgarian independence, and was the party acting in accordance with the principles proclaimed when the events in September 1908 took place? 2) Which are the factors that had an impact on the actions of the People's Party for the duration of the events, and did they actually bring about a change in the party's ideology? 3) What was the party's attitude after the conditions of social life went back to normal, and did the People's Party defend the independence; if so, by what means?

To find the answers to those questions, we have made an analysis of the political ideology by reference to the statutes and the political program of the People's Party. We have also considered a range of material in the party's

newspaper, 'Mir' (Peace). Answering the questions stated at the beginning is only a step in the full historical investigation of the People's Party (more detailed research was made by Veska Nikolova).

The article does not have the ambition of being comprehensive as there are many questions left unanswered, such as clarifying the evaluation and the attitude of the other political parties towards the People's Party; it was a deliberate decision in order to focus on the principle issues.

The aspects of the People's Party's attitude that have been examined relate to the constitution, the role and the functions of the head of state, the mechanics of executive power, the National Question and external politics.

The investigation of the party's position before, during and after the proclamation of Bulgaria's independence on 22 September 1908 is a complex and multidisciplinary question whose evaluation can only be made as a result of looking at the attitude of the People's Party over a particularly long period of time. It is possible to state categorically that Bulgaria's independence was defended by the People's Party; however, it can also be argued that this defense took the wrong turning. The responsibility of the People's Party was shared furthermore with the Progressive Liberal Party, and both parties succeeded through their actions in showing that they had good intentions, but they were idealistic in the way they sought to solve the National Question. With the entry into the Balkan Wars, the goodwill gathered in favour of Bulgaria was lost, and this was the moment when the People's Party finally betrayed its principles and ceased to be an effective party.

A hundred years later, it is important to establish what independence as such is for the Bulgarians of today in order

to evaluate the present condition of Bulgaria and not only the memorable historical event which happened a century ago. It is important too in the light of current questions in the media and the political arena, which are open to discussion, and also as a description of rights, responsibilities and obligations, which give us the possibility to measure ourselves against other states. One century later, it is again of importance to remind ourselves that the action, in 1908, of the proclamation of Bulgaria as an independent state was not only an act having legal significance, but also was a result of Bulgaria advancing down the road that lead to the country being recognized on the European stage.